

ISTORIE**VESTUL ROMÂNESC ȘI CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ****THE WEST OF ROMANIA AND THE MEDIEVAL
CIVILIZATION****Răzvan THEODORESCU****Academia Română****Calea Victoriei nr. 125, sector 1, București, România****E-mail: răzvan_theodorescu@yahoo.com****Abstract**

The Western part of the present Romania kept during the Middle Ages a close contact with the Western and Central Europe as well as with the Southern Europe. The testimonies of these contacts were preserved in the popular creation of this zone but also in the written art and culture. We can assert that the Western Romanian Plain was a ramification towards North of a „cultural corridor” that began far in the heart of the Balcanic Peninsula and made the connection during the Middle Ages between the Byzantine sphere of influence and Eastern and Central Europe.

Key words: *Western Plain, medieval civilization, connection, cultural corridor.*

Cuvinte cheie: *Câmpia de Vest, civilizația medievală, legătură, coridor cultural*

Încheind, în fapt, spre miazănoapte – apus la conjuncția cu Tisa superioară și cu Carpații nordici - numai spațiul carpato – dunăreano – pontic, ci întreaga arie a Sud – Estului european, părțile Crișului au păstrat de-a lungul întregii lor istorii o funcție culturală de contract a Europei de miazăzi – răsărit, de tradiție și coloratură mediteraneană, cu Europa centrală și occidentală. Este o funcție ce se poate descifra la fiecare pas, în mai toate compartimentele civilizației acestor ținuturi românești. Vizibilă în bogata creație populară din fiecare subzonă de aici, ea se vedește de altminteri, de la părțile muntoase până la cele de câmpie, recongnoscibilă în arta și cultura scrisă a acestui pământ, unde Oradea a însemnat în evul mediu, în Renaștere și în timpurile moderne un centru de prim ordin această funcție a Nord – Vestului românesc se poate înțelege cel mai bine, cred, tocmai în legătură cu poziția zonelor bihorene – și, în genere, a Câmpiei Române de Vest - ca o ramificație, spre Nord, a unui “coridor cultural” început departe în inima Peninsulei Balcanice, făcând, în evul mediu, cu deosebire, legătura dintre sfera bizantină, lumea sârbo – bulgară, zonele oltene și bănățene, pe de o parte, și Europa est – centrală, pusta panonică, drumurile transcontinentale dinspre Occident spre Polonia și Rusia, pe de alta parte.

Fața de ceea ce am numit cu ani în urmă (1974) “coridorul cultural” apusean al Sud – Estului european, părțile crișano – someșene au, desigur, o dependență oarecum relativă, în unele momente ale istoriei medievale și pre – moderne – mai cu seamă în epoca apartenenței lor la regatul ungar al Arpadienilor și al Angevinilor sau la imperiul Habsburgilor – ele dețin o poziție întrucâtva lateralnică; nu mai puțin, prezențele culturale sud – dunărene în regiunea Bihorului, contactele neîntrerupte cu restul Sud – Estului european – cu celelalte ținuturi românești și cu cele balcanice – i-au conferit acesteia de la început amintita funcție culturală, de contact între două arii însemnate ale civilizației continentului, fapt ce imi pare a nu fi de minimă însemnătate, mai cu seamă în epoca medievală pe care o am aici în vedere și care a fost decisivă în conturarea unor viitoare culturi naționale.

Mărturia unor asemenea legături cu Sudul spre jumătatea primului ev mediu este, fără îndoială, în părțile bihorene, limpede atestată de acele remarcabile căni de argint cizelate, cu siguranță, într – un atelier balcanic, decorate cu frunze de acant și cu vrejuri, cu scene bachice, pastorale și marine, de o notabilă eleganță elenistico – romană perpetuată până în epoca protobizantină, descoperite la Tăuteni, datate în jurul anului 400, cu analogii în piesele de argint de la Apahida, din apropierea Clujului, și de la Concești, pe Prut, în Moldova; o asemenea mărturie va fi regăsită, cateva secole mai târziu, pe același “drum al Bizanțului”, dinspre miazăzi spre miazănoapte, dovedită de aproape insolita prezență la Sălacea, în secolul al XI-lea sau în cel de al XII-lea, a unei amulete de bronz aparținând unui credincios de confesiune ortodoxă, înfățișând, în relief, un sfânt militar – probabil Sf. Gheorghe, cel al cărui cult era mai prețuit la începutul evului mediu în părțile transilvano-ungare – produs meșteșugăresc ajuns în mediul românilor ardeleni dintr-un atelier bizantino – balcanic de după anul 1000.

Este drept că în acest context cultural legăturile cu Europa centrală rămân, pentru Nord - Vestul românesc, predominante, ca o orientare constantă a civilizației, ținând și de datele geografice și de cele ale politicii, nu mai puțin; această regiune pe care stăpânirea romană nu o cuprinsese niciodată, dar care, prin dacii liberi, a stat în îndelungi contacte cu neamurile din Barbaricum, a cunoscut, se pare, spre sfârșitul primului mileniu, unele ecouri ale ținuturilor slavilor de vest: în acest sens au fost interpretate unele descoperiri arheologice din necropola tumulară de incinerare de la Nușfalău, datată către 800, unde s-au descoperit piese de podoabă de bronz – este cazul unei aplici pentru centură – decorate cu animale fabuloase amintind de grifonii de pe garniturile avarice târzii din Ungaria și din Moravia, regăsiți în veacul al X-lea pe vasele de aur ale tezaurului bănățean de la Sînnicolaul Mare, ca și cu palmeta de descendența romano – bizantină, pe care atât avarii, cât și călăreții maghiari ai secolului al X-lea au avut-o ca motiv decorativ predilect.

La cumpăna amintitului veac al X-lea cu veacul precedent, atunci când “Gesta Hungarorum” a lui Anonymus plasează aici, în Țara Crișurilor, între Mureș și Someș, între Tisa și “padurea Igfon” din Bihor, înfruntarea dintre “ducele” Menumorut și “ducele Arpad al maghiarilor”, abia veniți în câmpia panonică, direcția unor legături sudice ale acestui “ducat” românesc cu infiltrații alogene orientale (cazare, de pildă) devine foarte limpede.

În această “țară a lui Menumorut” ce se întindea, “a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus” – și, mai departe, până la Porțile Meseșului (“usque ad portam Mezesinam”) – cele două centre principale, “castra” în terminologia latina a izvorului de secol XII, “Byhor” și “Zotmar” au constituit puncte de rezistență, într-o luptă în care invadatorii semi-nomazi întâlneau o populație locală cu vechi temeuri culturale și cu legături în spațiul meridional, bizantino-balcanic, în Imperiul de care ținuturile românești învecinate spre sud aparținuseră cândva, legături pe care – grație izvorului prețios reprezentat de opera notarului regal al regelui Bela – știm că le avea, la același sfârșit de secol IX și început de secol X, și “ducele” Glad, stăpânitor al pământului dintre Mureș și Dunăre.

Este vorba de o masă romanică autohtonă în care, ca pretutindeni în evul mediu de început, în zonele de întâlnire și confruntări etnice ale Europei dunărene, constatăm pătrunderea, pe diferite căi și în etape diferite, a unor grupuri restrânse de migratori asiatici și slavi, luptând alături de români împotriva pericolului comun pe care îl reprezentau aici călăreții maghiari, aflați în prima jumătate a secolului al X-lea în epoca pustiitoarelor invazii spre Occident și spre Balcani, și fiind încă departe de a constitui o unitate etnică sau politică de felul celei pe care o vor configura abia un veac mai târziu.

În acest context etnic și politic îndeajuns de tulbure, împrejurarea ca doi dintre cei trei conducători amintiți de Anonymus, în epoca înfruntării populației Transilvaniei cu luptătorii lui Arpad, s-au aflat în relații directe cu Sudul bizantino-balcanic, merită a fi consemnată, ea indicând cel puțin o anume orientare. Orientare care era, la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul celui de al X-lea, nu una a politicii – în ciuda însemnătății pe care o recâștiga, dincolo de hotarele sale, Bizanțul o dată cu primii împărați ai dinastiei macedonene și la care ajunsese statul bulgar de la

Preslav în timpul lui Simion - , cât una a civilizației, mai ales, pe dira unor vechi tradiții, a contactelor spațiului carpato-dunărean cu acest Sud bizantino-balcanic ce avea să devină curând, total sau numai parțial, un exemplu și pentru maghiarii în curs de sedentarizare și de organizare în secolele X-XI.

Atunci când aflăm că pentru Menumorut – cel cu nu de tot clare, dar certe, legături balcanice – bazileul din Constantinopol era un autentic “dominus” (“pergratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani”), conducătorul din Bihor pregătindu-se chiar să se retragă în fața invaziei maghiare “in Greciam”, sau că Glad, conducătorul bănățean al cărui nume este reîntâlnit în onomastică și toponimie, “ieșise” din nordul Peninsulei Balcanice, de la Vidin (“Bundyn”), informațiile fragmentare ale lui Anonymus capătă un contur mai clar, completate fiind cu altele, de natură arheologico-artistică, ca și cu unele concluzii ținând de logica unei istorii care ne amintește cât de intensă a fost propaganda politico-ideologică a Bizanțului în Europa balcanică, est-centrală și centrală, într-a doua jumătate a secolului al IX-lea și în secolul al X-lea; nu mai puțin, ele se completează cu unele încheieri ținând de datele geografiei care ne indică limpede faptul că legăturile cu Balcanii și Bizanțul erau mai intense, către 900, tocmai în extremitatea apuseană a Transilvaniei, în părțile Câmpiei Române de Vest unde stăpâneau Menumorut și Glad, “confederați” ai Bizanțului și, poate, ai statului bulgar, acolo unde se încheia, de fapt, ramificația principală a unui “corridor cultural” al cărui celălalt capăt se afla chiar în centrul Peninsulei Balcanice, în Macedonia, “corridor” pe care îl vor fi urmat și elementele de civilizație știute din plin, în câmpia panonică, de cultura maghiară a secolelor IX, X și XI.

Pe un fond de unitate culturală certă a Câmpiei Române de Vest – am în minte, ca un detaliu revelator și ținând de condiții ale locului în primul rând, faptul că în secolele XII – XIII, aici, din Banatul de câmpie până în Bihor, s-a construit, în stilul romanic al epocii, mai ales în cărămidă, ca o trăsătură stilistică și constructivă deosebită, pentru aceasta stând mărturie atât ruinele faimoasei abații cisterciene de la Igris, cu bazilica amintind de cele din părțile meridionale ale Ungariei, cât și, la nord de Mureș, în părțile someșene, cele ale fortificației de la Cheresig din secolul al XIII-lea sau bazilicile de la Tămașda și Sînnicolaul de Beiuș, datate într-a doua parte a aceluiași veac – civilizația medievală a Vestului românesc și-a sporit unitatea, o dată cu evenimentele politice precise ale veacurilor XVI – XVII. Am în vedere fenomenul specific unora dintre aceste ținuturi – legat, ca și în părțile Dunării de Jos răsăritene, în secolele XV și XVI, de rațiuni strategice în primul rând – cel al cuceririi turcești și al prefacerii unor însemnate teritorii din Banat și Crișana în provincii direct supuse imperiului otoman, în două momente diferite de expansiune a Semilunii.

Evenimentele ce au urmat formării, în 1541, a principatului autonom al Transilvaniei sub suzeranitatea Porții și creării, în Ungaria de mijloc, a pașalâcului de Buda, au condus la importante cuceriri turcești în Banatul de apus și în regiunea de câmpie dintre Mureș și Criș, cu ocuparea unor însemnate centre urbane precum Timișoara, Arad și Lipova, înglobate în 1552 într-un pașalâc al Timișoarei, urmat, la un secol aproape distanță, de înființarea, în 1660, a unui pașalâc al Oradei cu cinci sangeacuri, ca urmare a înfrângerii, de către turco-tătari, a coaliției ce avea în frunte pe munteii Mihnea al III-lea și Constantin Șerban, pe ardeleanul Gheorghe Rakoczi al II-lea.

Căderea principalului centru politico-cultural al ținuturilor românești de nord-vest, în august 1660, urmată de anexarea unor noi teritorii din principatul Transilvaniei, din Partium, de colonizări, de turci, de balcanici islamizați și de creștini aduși din diferite părți ale Europei de Sud-Est de-a lungul celor trei decenii de ocupație musulmană a unor ținuturi din Țara Crișurilor, până la cucerirea habsburgică – ce avea să unifice, din nou, în epoca modernă, această Câmpie Română de Vest – au conferit regiunii în discuție un profil politic și cultural – economic nu mai puțin, întrutotul asemănător celui al învecinatalui pașalâc bănățean, reeditând, la secole distanță și tot în legături cu Imperiul de la sud, particularitățile unei unități de la sfârșitul mileniului nostru.

Era o unitate pe care, în secolul al XVIII-lea, stăpânirea austriacă avea să o accentueze – adăugând, pentru câteva decenii, în acest complex cultural, în prima jumătate a secolului abia amintit, și

ținuturile oltene, cum bine se știe – dar pe care, în orizontul vieții spirituale, bisericești, o vedem subliniată, nu întâmplător, și de relațiile sud-dunărene ale ortodoxiei bănățene și bihorene.

Concluzii

Voi reaminti doar faptul că această ortodoxie – cu interesantele sale rînduiri mult mai vechi, cele din secolele IX – XI de la Cenad pe Mureș, sau cele mai târzii, din secolele XIII – XIV, poate mai modeste dar cu atât mai semnificative, de la Voivozi din nordul Bihorului – s-a aflat, tocmai în legătura cu un anume specific și cu anume particularități ale acestor zone, derivând și din complexele relații dintre imperiul otoman și împărăția austriacă, în raporturi precise și directe cu lumea balcanică a veacului al XVIII-lea, mai exact spus cu patriarhia sârbească de la Pec care – activă până într-a doua parte a amintitului veac – își întindea jurisdicția până în ținuturile arădene; atunci când, în 1690, vestitul ierarh sârb Arsenie al III-lea Cernojevic trecea, în fruntea numeroșilor săi credincioși, în imperiul habsburgic și când la Sremski Karlovei se creează mitropolia de Karlovitz (Karlovac) cu centrul inițial în mănăstirea Krusedol, Oradea va deveni, ca și Timișoara, Virșeț sau Seghedin, o eparhie a acestei noi mitropolii atât de importante pentru ortodoxia sud-est europeană. Relațiile de natură ecleziastică aveau să fie sporite de cele neguțătorești întreținute în Bihor, ca și în părțile Aradului și ale Ineului, de elementul balcanic – îndeosebi macedo-român – ajuns aici pe căile, de veacuri străbătute către miazănoapte, de negustorii, de meșterii artiști și de cărturarii ai peninsulei. Aici, de la unitatea epocii primelor “ducate” dinaintea anului 1000, ale lui Glad și Menumorut, la aceea din vremea pașalâcurilor de Timișoara și Oradea sau la aceea a timpurilor habsburgice, fluxul istoric a fost continuu, neîntrerupt, conferind acestor ținuturi un profil aparte, de cert interes într-o viitoare istorie comparată a diferitelor regiuni românești. Firul roșu ce străbate această continuitate îl putem socoti a fi fost, în ultimă instanță, tocmai legătura permanentă și plină de consecințe, chiar dacă uneori și plină de contradicții, cu Sudul balcanic, a ceea ce obișnuim să numim, tocmai în numele unei asemenea unități, “Vestul românesc”.

Bibliografie

- 1.Theodorescu, R., *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, Ed. Academiei, București, 1974.
- 2.Theodorescu, R., *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, Ed. Enciclopedică, București, 1999.
- 3.Theodorescu, R., *Specificul politic și cultural al Europei de Sud-Est*, Ed. Fundației România de Măine, București, 20054.